

**Wspomnienie
o Profesorze Michale Kondratiuku
(1934–2025)**

10 września 2025 roku w wieku 91 lat odszedł prof. dr hab. Michał Kondratiuk – ceniony językoznawca, sławista, dialektolog, onomasta, niekwestionowany autorytet w zakresie gwar białoruskich i ukraińskich Podlasia oraz onimii pogranicza polsko-wschodniosłowiańsko-bałtyckiego. W latach 1960–1992 pracował w Instytucie Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, gdzie m.in. kierował Pracownią Języka Białoruskiego. W roku 1985 podjął dodatkowo współpracę z dawnym Wydziałem Humanistycznym Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, przekształconej z czasem w samodzielną jednostkę szkolnictwa wyższego. Największa podlaska uczelnia stała się jedynym miejscem pracy Profesora w roku 1992. Był z nią związany do roku 2010. Wraz z podjęciem pracy w środowisku białostockim rozpoczął starania o zorganizowanie filologii białoruskiej, co po kilku latach zaowocowało powołaniem białorutenistyki – początkowo jako dodatkowej specjalności przy rusycystyce, następnie zaś jako samodzielnego kierunku. Od roku 1992 kierował utworzoną z Jego inicjatywy Pracownią Białorutenistyczną, przekształconą następnie w Zakład Białorutenistyki (1996), który w 1999 roku otrzymał status Katedry Filologii Białoruskiej przy Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu w Białymstoku.

Dorobek naukowy Profesora obejmuje dwie zasadnicze, wzajemnie uzupełniające się dyscypliny lingwistyczne: dialektologię i onomastykę. I co ważne – w każdej z nich Profesor poruszał się z dużą kompetencją i swobodą.

Terminował u mistrzów, pisząc pierwsze prace z zakresu gwar i toponimii Podlasia pod kierunkiem takich specjalistów, jak Maria Rudzińska-Froelichowa, Mikołaj Biryła czy Antonina Obrębska-Jabłońska. Uczestnicząc w pracach zespołu redakcyjnego A. Obrębskiej-Jabłońskiej, współpracował przy edycji niepublikowanych materiałów folklorystycznych Michała Federowskiego *Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905* (t. VII, suplement do tomów V i VI, 1969). Początkowo jako student Uniwersytetu Warszawskiego, następnie asystent w Instytucie Słowianoznawstwa PAN wielokrotnie przemierzył region podlaski, uczestnicząc w licznych ekspedycjach dialektologicznych. Ich celem była eksploracja materiałów do *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (1980–1996), wielotomowego dzieła o fundamentalnym znaczeniu dla dialektologii białoruskiej, ukraińskiej i polskiej. W latach 60. i 70. ubiegłego wieku prowadził na zlecenie Komisji Ustalania Nazw Miejscowości przy ówczesnym Urzędzie Rady Ministrów rejestrację nazw miejscowych i obiektów fizjograficznych w dawnym województwie białostockim. Zgromadzony wówczas materiał toponomastyczny został wykorzystany do określenia brzmienia nazw urzędowych w spisach oficjalnych i na mapach. Stał się on również podstawą trzypięciotomowego *Słownika nazw terenowych północno-wschodniej Polski*, opracowanego w Katedrze Filologii Białoruskiej Uniwersytetu Warszawskiego (1992–1995). W latach 1985–1990 we współpracy ze środowiskiem lubelskim Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej prowadził badania terenowe nad gwarami wschodniej części Lubelszczyzny, zainicjowane przez wybitnego dialektologa Władysława Kuraszkiewicza. W pierwotnym zamyśle miały one być wydane w formie publikacji analogicznej do *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, obejmującej swym zasięgiem tereny położone na południe i uzupełniającej atlasy gwarowe białoruskie oraz ukraińskie. Materiał dialektologiczny zebrany podczas tych ekspedycji jest przechowywany w PAN jako kartoteka do *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Pobuża*.

Dorobek naukowy Profesora, liczący około 200 pozycji bibliograficznych, jest imponujący pod względem ilościowym i jakościowym. Wczesny etap Jego pracy badawczej cechowała intensywna twórczość w zakresie problematyki dialektologicznej, inspirowanej w głównej mierze eksploracją gwar i ich opracowywaniem na potrzeby *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. Wykorzystywanie w badaniach metod

geografii lingwistycznej zaowocowało publikacją szeregu artykułów i rozpraw dokumentujących dane dotyczące zagadnień fonetycznych, fleksyjnych, słowotwórczych i leksykalnych w gwarach białoruskich, ukraińskich i polskich regionu podlaskiego. Warto wspomnieć o takich tekstach, jak *Wokalizm gwar białorusko-ukraińskich powiatu hajnowskiego* (1964), *Tendencje słowotwórcze w nazwach mieszkańców na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim* (1969) czy też *Wymowa dawnego c' w gwarach ruskich Białostockizny* (1973). Niezwykle znamiennym jest fakt, że do problematyki dialektologicznej Profesor powrócił pod koniec swojego życia, publikując monografię *Kultura materialna wsi białostockiej i jej zmiany w świetle gwar ludowych XX wieku* (2021). Książka to wyjątkowa, w której nierozzerwalnie splatają się sylwetki dwóch wybitnych dialektologów, badaczy gwar podlaskich: Profesora Stanisława Glinki (1914–2002) i Profesora Michała Kondratiuka. Pierwszy z nich – choć nie pochodził z Podlasia – w połowie XX wieku przez kilkanaście lat dokumentował w terenie słownictwo gwarowe białoruskiej wsi Nomiki w powiecie sokólskim. Drugi natomiast ów zbiór liczący blisko 5200 wyrazów i form uporządkował, zredagował i przedstawił jako *Słownik gwarowy wsi Nomiki z połowy XX wieku* w jednym z rozdziałów książki. Obok wartości dokumentu źródłowego publikacja odznacza się wieloma innymi walorami – m.in. w syntetycznej formie przedstawia pierwsze słowniki gwarowe języka polskiego i języków wschodniosłowiańskich przełomu XIX i XX wieku, prezentuje sylwetki białoruskich, rosyjskich i polskich etnografów, folklorystów i dialektologów tego okresu, omawia historię osadnictwa ziemi białostockiej, sytuując na tym tle wieś Nomiki. Centralne miejsce w części wprowadzającej do *Słownika* zajmuje postać Stanisława Glinki, uczonego związanego podobnie jak Profesor z Instytutem Słowianoznawstwa PAN, współautora i współredaktora *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostockizny* oraz autora licznych publikacji z zakresu dialektologii polskiej i białoruskiej. Estyma oraz szacunek dla osiągnięć starszego kolegi i współpracownika wyraźnie emanują z tego rozdziału monografii.

Należy podkreślić, że wydana z pietyzmem i dbałością o szatę graficzną, uzupełniona ilustracjami narzędzi i przedmiotów używanych w gospodarstwie wiejskim, monografia *Kultura materialna wsi białostockiej i jej zmiany w świetle gwar ludowych XX wieku* jest wyjątkową pozycją w literaturze dialektologicznej, w której walor naukowości łączy się z jasnością autorskiego

wyvodu, co czyni ją przystępną dla szerokiego kręgu odbiorców zainteresowanych językowo-kulturową problematyką Podlasia.

Centralne miejsce w pracy naukowej i dorobku Profesora zajmowała onomastyka. Od początku działalności badawczej wykazywał on zainteresowanie nazwami własnymi wschodniego pogranicza, łącząc harmonijnie kompetencje onomasty z wiedzą dialektologiczną. Zaowocowało to szeregiem publikacji o niepodważalnej wartości naukowej. Ważna dla badań nad podlaską toponimią okazała się monografia *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny* (1974), w której przeanalizowano pod względem językowo-etymologicznym około 1700 współczesnych i dawnych ojkonimów wraz z formami gwarowymi oraz dokumentacją źródłową. Określono żywotność poszczególnych nazw, ich geografę, proveniencję, co okazało się istotne dla ustalenia polsko-rusko-litewskich stosunków językowych oraz charakteru i chronologii osadnictwa na omawianym terytorium.

Książka *Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego* (1985) jest szczegółowym opracowaniem blisko tysiąca nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych zawierających w swej strukturze rdzenie lub formanty pochodzenia litewskiego. Dla wyodrębnionych w ten sposób nazw Autor ustalił paralele leksykalne i słowotwórcze zaświadczone w nazewnictwie bałtyckiego obszaru językowego, by na tej podstawie omówić procesy transpozycji bałtyzmów do systemu języków słowiańskich. Do zagadnień substratu bałtyckiego w toponimii Podlasia Profesor nawiązywał potem w wielu studiach i rozprawach, analizując sposoby adaptacji nazw o proveniencji litewskiej do struktury morfonologicznej języka polskiego i/lub białoruskiego, m.in. w: *O metodach sławizacji bałtyckich nazw geograficznych na pograniczu polsko-białorusko-litewskim* (1988), *Formant -uć (litewski -utis) w nazwach geograficznych i osobowych na terenie Białostoczczyzny* (1994) czy też opisując specyfikę badań na obszarze niejednorodnym językowo: *O metodologii badań onomastycznych na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim i słowiańsko-bałtyckim* (1995). Te, jak i inne publikacje Profesora stworzyły metodologiczną podstawę do badań nad słowiańsko-bałtyckimi kontaktami językowymi.

Nie można nie wspomnieć jeszcze o dwóch publikacjach monograficznych Profesora z zakresu toponomastyki Podlasia, dokumentujących związki oficjalnych nazw miejscowych z ich wariantami gwarowymi. Książka *Urzędowe i gwarowe nazwy miejscowości Białostoczczyzny* (2011) zawiera wykaz

5112 nazw obiektów fizjograficznych w ich postaciach oficjalnych i wariantach ludowych. Kontynuacją tej publikacji jest monografia *Gwarowe nazwy miejscowości Białostoczczyzny w układzie alfabetycznym* (2014), w której zestawiono nazwy gwarowe zamieszkanych jednostek osadniczych różnego typu (miast, miasteczek, osiedli, wsi, przysiółków, kolonii, leśniczówek, osad młyńskich, osad kolejowych, części miast i wsi) z nazwami urzędowymi nadanymi przez Komisję Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych przy MSWiA. Brzmienie form gwarowych zapisane zostało w terenie od ludności autochtonicznej.

Kategorią onimiczną, której Profesor poświęcił wiele miejsca w swoich badaniach, były również nazwy osobowe. W tym zakresie na szczególne uznanie zasługuje projekt opracowania *Słownika współczesnych nazwisk mieszkańców regionu białostockiego*. Zgromadzona na przestrzeni wielu lat obszerna, licząca około 13 tysięcy haseł kartoteka *Słownika* dokumentuje frekwencję, geografę, formy gwarowe oraz etymologię poszczególnych antroponimów. Założenia projektu oraz metody opracowania materiału Profesor prezentował w licznych artykułach i wystąpieniach konferencyjnych, np.: *Zasady opracowania i struktura Słownika współczesnych nazwisk mieszkańców regionu białostockiego* (2006). W tym obszernym tekście wiele miejsca poświęcił rozważaniom o charakterze teoretyczno-metodologicznym oraz osobliwościom systemu antroponimicznego na wschodnim pograniczu językowym. Opracowania dotyczące podlaskiej antroponimii uwzględniają również – analogicznie do toponimii – problematykę bałto-słowiańskich interferencji językowych. Historyczne i współczesne podlaskie nazwy osobowe powstałe na substracie litewskim stanowiły przedmiot badań Profesora w wielu opracowaniach, np.: *Bałtyckie nazwy osobowe włościan w Inwentarzu starostwa tykocińskiego z 1573 roku. Ogólna charakterystyka* (1990), *Nazwiska pochodzenia bałtyckiego w regionie białostockim* (2000), *O rzadkich w Polsce nazwiskach z pogranicza słowiańsko-bałtyckiego* (2001), *O kilku powszechnych na Białostoczczyźnie nazwiskach pochodzenia litewskiego* (2010). Przeprowadzone w nich analizy nazw własnych tak pod względem źródłowym, jak i interpretacyjnym pozostają w zgodzie z deklarowanymi postulatami metodologicznymi.

Książka *Nazwy geograficzne i osobowe Białostoczczyzny* (pod red. Aliny Filinowicz, 2016) to edycja wybranych prac naukowych i popularnonaukowych opublikowanych przez Profesora w czasopiśmie krajowych i zagranicznych w okresie od lat 70. XX do początków XXI w. Lektura

tekstów pisanych w długim okresie działalności badawczej Profesora pokazuje zarówno zróżnicowany zakresowo przedmiot zainteresowań Autora, jak i ewolucję Jego warsztatu metodologicznego. Trójdzielna kompozycja tomu pozwoliła na uporządkowaną prezentację prac w obrębie rozdziałów: I. *Artykuły i prace mieszane*, II. *Nazwy osobowe*, III. *Nazwy geograficzne (Toponimia)*. Większość z przedstawionych tu tekstów to znakomite studia nad onimią Podlasia, analizowaną z dużą znajomością uwarunkowań historyczno-osadniczych, etniczno-językowych, konfesyjnych, właściwych dla obszaru pogranicza polsko-wschodniosłowiańsko-bałtyckiego.

Interesowała Profesora również historia uprawianej dyscypliny, czemu dał wyraz w publikacji *Bibliografia onomastyki wschodniosłowiańskiej do roku 1965 włącznie* (1997). Znalazły się w niej prace autorów rosyjskich, białoruskich, ukraińskich i polskich, poświęcone nazwom własnym Słowian wschodnich oraz ich związkom z innymi językami słowiańskimi i niesłowiańskimi. Książka uwzględnia blisko 2500 pozycji bibliograficznych, obejmujących chronologicznie okres od przednaukowych początków onomastyki do czasów wzmoczonego zainteresowania tą dyscypliną w Polsce i krajach postradzieckich.

Profesor pozostawił po sobie również bogaty dorobek edytorski jako redaktor naukowy prac zbiorowych z dziedziny językoznawstwa. Obok współredagowania wymienionego wyżej *Ludu białoruskiego* ważne miejsce w tym zakresie zajmuje redakcja m.in. monografii wieloautorskich: *Batto-słowiańskie związki językowe* (1990), *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim* (1995) czy serii wydawniczej *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe* (1999–2009), będącej pokłosiem cyklicznej, współorganizowanej przez Niego w Polsce i na Białorusi konferencji naukowej *Droga ku wzajemności*.

Aktywność badawcza Profesora i doświadczenie w pracy zespołowej motywowały Go do nawiązywania szerokich kontaktów i współpracy ze środowiskami naukowymi za granicą. Współpracował m.in. z Instytutami Językoznawstwa Akademii Nauk Białorusi w Mińsku i Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie, z Instytutem Języka Litewskiego w Wilnie, Uniwersytetem im. Janki Kupały w Grodnie, a także z Uniwersytetem im. P.J. Szafarika w Preszowie (Słowacja) oraz Wydziałem Sławistyki Uniwersytetu Teksaskiego w Austinie (University of Teksas at Austin, Department of Slavic Languages, USA).

Profesor należał do wielu towarzystw naukowych krajowych i zagranicznych, a w powołanie niektórych z nich był osobiście zaangażowany, m.in. Międzynarodowej Asocjacji Białorutenistów oraz Polskiego Towarzystwa Białorutenistycznego.

Za działalność naukową, dydaktyczną i organizacyjną był wielokrotnie nagradzany przez rektora macierzystej uczelni, otrzymał również wiele tytułów i wyróżnień, m.in. Odznakę Zasłużony Białostoczczyźnie, Zasłużony dla Uniwersytetu w Białymstoku, a także odznaczeń państwowych: Medal Komisji Edukacji Narodowej, Złoty Krzyż Zasługi, Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski. Jako ceniony znawca w zakresie uprawianej przez siebie problematyki doczekał się licznych biogramów, zamieszczonych w encyklopediach językoznawczych polskich, białoruskich, ukraińskich oraz litewskich.

Nie jest mi łatwo pisać o Profesorze w czasie przeszłym. Był obecny w moim życiu zawodowym przez blisko 40 lat. Kiedy w 1985 roku pojawił się na Wydziale Humanistycznym Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, byłam początkującą asystentką filologii rosyjskiej, poszukującą swojej drogi naukowej. Po kilku rozmowach z Profesorem zrozumiałam, że problematyka językowa mojego regionu – Podlasia – jest mi niezwykle bliska, że właściwie jestem na nią skazana. Zwłaszcza że Profesor z niezwykle zaangażowaniem i wiedzą potrafił mówić o podlaskich gwarach, nazwach miejscowych, nazwiskach, które przecież i ja znałam. Nie bez powodu mówię o swoim początku drogi naukowej, bo podobnie jak mnie, Profesor ukierunkował badawczo również niektóre moje Koleżanki i Kolegów. Powstały wartościowe prace doktorskie dokumentujące antroponimie, obrzędowość, mikrotoponimie, specyfikę dialektalną Podlasia¹. Zarażał nas swoją pasją naukową, swoją wiedzą o gwarach, folklorze, bogactwie językowym naszych „małych ojczyzn”. Uczyliśmy się od niego skrupulatności, rzetelności, uważności dla szczegółów, dbałości o fakty językowe, konieczności weryfikowania ich w terenie, krytycznego podejścia do źródeł. Bo Profesor nie tolerował

¹ Pod kierunkiem Profesora powstały trzy rozprawy doktorskie: Lilii Citko, *Antroponimia polsko-białoruskiego pogranicza w XVI wieku* (1994), Niny Androsiuk (Raczkiewicz), *Słownictwo dotyczące świąt, zwyczajów i obrzędów dorocznych w gwarach Białostoczczyzny* (2001) oraz Aliny Filinowicz, *Mikrotoponimia dawnego powiatu sokólskiego* (2012).

tzw. naciągania faktów do teorii, wielokroć nie zgadzał się z „gabinetowymi badaczami” rozstrzygającymi o etymologiach „zza biurka”, bez zbadania realiów terenowych. Jego wszystkie prace mają solidny fundament materiałowy, potwierdzony źródłowo, gwarowo, geograficznie i historycznie. Takie są rozprawy z zakresu antroponomastyki i toponomastyki Podlasia, dokumentujące lokalny substrat językowy ich podstaw – wschodniosłowiański, polski i litewski, wzajemne interferencje językowe i procesy adaptacyjne, naturalne dla pograniczy etniczno-językowych. Takie są również prace z zakresu dialektologii. Profesor był skrupulatnym dokumentalistą gwar pogranicza i niekwestionowanym ich znawcą.

NON OMNIS MORIAR! Po ludziach zostaje pamięć i dzieła. Monografie, studia, rozprawy, artykuły, które wyszły spod ręki Profesora, są strażnikami tej pamięci. Wiele z nich to wzorce analiz onomastycznych i dialektologicznych.

Jest coś jeszcze, o czym nie można nie wspomnieć, mówiąc o Profesorze – to otwartość, życzliwość, empatia i nieustająco szczery uśmiech, którym zjednywał sobie współpracowników i studentów.

Profesorze, na zawsze zostaniesz w naszych sercach i naszej pamięci!

Lilia Citko

Uniwersytet w Białymstoku